

УДК 910.4 (091)

Кокус В.В.

Дослідження історико-культурної спадщини в працях вчених науково-краєзнавчих товариств Поділля в 20-х – 30-х роках ХХ століття

В статті на основі аналізу літературних джерел розглянуто внесок вчених краєзнавчих товариств Поділля у вивчення історико-географічних об'єктів регіону в 20-х – 30-х роках ХХ століття. Висвітлено роль Кабінету вивчення Поділля та Кам'янець-Подільського окружного краєзнавчого комітету у вивченні історико-культурної спадщини. Проаналізовані основні праці вчених краєзнавчих товариств Поділля, присвячені дослідженню історико-культурної спадщини регіону. З'ясовано значення праць вчених науково-краєзнавчих товариств для сучасності. Ключові слова: історико-культурна спадщина, історико-географічні об'єкти, краєзнавчі товариства, Поділля, вчений, архітектура.

Кокус В.В. Исследования историко-культурного наследия в трудах ученых научно-краеведческих обществ Подолья в 20-х – 30-х годах ХХ века. В статье на основе анализа литературных источников рассмотрен вклад краеведческих обществ Подолья в изучение историко-географических объектов региона в 20-х - 30-х годах ХХ века. Освещена роль Кабинета изучения Подолья и Каменец-Подольского окружного краеведческого комитета в изучение историко-культурного наследия. Проанализированы основные труды ученых краеведческих обществ Подолья, посвященные изучению историко-культурного наследия региона. Выяснено значение трудов научно-краеведческих обществ для современности. Ключевые слова: историко-культурное наследие, историко-географические объекты, краеведческие общества, Подолье, ученый, архитектура.

Kokus V.V. Research of historic-cultural heritage in the works written by scientists of scientific-regional communities of Podillya in 20s-30s of XX century. On the basis of literary sources analysis we have examined in the article the contribution of scientists of regional communities in Podillya in studying of historic-geographical regional objects in 20s–30s XX century. We have showed the role of Cabinet of study and Kamyanets-Podilskyi regional natural committee in researching of historic-cultural heritage. We have analyzed main works written by scientists of regional communities of Podillya, devoted to researching of historic-cultural regional heritage. We have found out the importance of works written by scientists of scientific-regional communities for modern life. **Key words:** historical and cultural heritage, historical and geographical sites, Regional Studies Societies, Podillia, scientist, architecture.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, в умовах становлення та цілісного розвитку незалежної України, особливої ваги набуває вивчення становлення і розвитку вітчизняної науки – головної ланки, що забезпечує загальний, безперервний і необхідний розвиток суспільства, складову частину його духовної культури. З метою раціональної організації сучасної науки, її розвитку в майбутньому варто переосмислити й усвідомити досвід її становлення і розвитку в часовому та просторовому аспектах.

Внаслідок тривалої та складної історії територія Поділля є надзвичайно насиченою історико-культурними об'єктами. Створені протягом століть, частково зруйновані вони не можуть існувати самостійно без постійної підтримки з боку людей. З метою охорони, реставрації та збереження історико-географічних об'єктів необхідно пізнати історію їх створення, функціонування та розвитку упродовж століть, а також вивчити їх архітектурні особливості та технічні характеристики. Допомогу у цій справі надасть вивчення праць вчених краєзнавчих осередків Поділля, які частину свого життя присвятили дослідженню історико-культурної спадщини регіону.

Аналіз наявних досліджень та публікацій. Внеску краєзнавчих осередків Поділля у вивчення історико-культурної спадщини регіону на початку ХХІ ст. не приділено належної уваги в працях дослідників. У 2005 році А.С.Трембіцьким була захищена кандидатська дисертація на тему: “Наукова та громадська діяльність Свфимія Йосиповича Сіцінського (70-ті роки ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.)”, в якій проаналізовано громадську діяльність та наукову спадщину відомого подільського дослідника. Значну увагу автор приділив внеску С.Й.Сіцінського у вивчення церков, монастирів, замків, фортець, палаців, археологічних пам'яток. Життєвий та творчий шлях професора В.О.Гериновича вивчали О.М.Завальнюк, М.Б.Петров, О.К.Котоній, М.Ю.Костриця, П.І.Штойко, В.М.Островий та ін. В.О.Геринович зробив значний внесок у вивчення історико-культурних пам'яток Кам'янецьчини, але ця сторона його наукової діяльності досі залишається малодослідженою. На Східному Поділлі історико-культурну спадщину вивчали вчені Кабінету виучування Поділля, зокрема В.Д.Отамановський, О.К.Бируля, М.І.Білінський, С.С.Смеречинський та ін. Наукову та громадську діяльність відомого історика Вінниці В.Д.Отамановського вивчали З.С.Савчук, Л.Р.Каросєва, Л.М.Шпильова, В.С.Прокопчук, В.П.Воловик та ін. Малодослідженою залишається наукова спадщина М.І.Білінського, який зробив вагомий внесок у вивчення фортифікаційних споруд м. Вінниці ХІV-ХІVІІ століть. Не приділено належної уваги в працях дослідників науковому доробку інженера О.К.Бирулі в галузі історії архітектури м. Вінниці.

Постановка завдання. На основі аналізу літературних джерел з'ясувати внесок науково-краєзнавчих осередків Поділля у вивчення історико-географічних об'єктів регіону, проаналізувати наукові праці вчених краєзнавчих товариств,

присвячені вивченню історико-культурної спадщини Поділля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженням історико-географічних об'єктів Поділля в 20-х -30-х роках ХХ ст. активно займалися вчені найбільших краєзнавчих осередків регіону: Кабінету виучування Поділля, Кам'янець-Подільського окружного комітету краєзнавства, Тульчинського та Могилів-Подільського окружних краєзнавчих товариств, Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН та ін.

У складі Кам'янець-Подільського окружного комітету краєзнавства дослідженням історико-географічних об'єктів активно займався його голова, професор В.О.Геринович. У середині 20-х років ХХ ст. В.О.Геринович видав працю “Стоянка неолітичної людини біля с. Великої Мукши Китайгородського району Кам'янецької округи”. Автор описав зовнішній та внутрішній вигляд стоянки. Він наголошував, що пам'ятка є унікальною знахідкою на Поділлі, викликає цікавість серед археологів, антропологів та геологів. На початку праці проаналізований відповідний географо-антропологічний матеріал. Автор довів, що район, в якому знайдено пам'ятку, був густо заселений. В.О.Геринович прийшов до висновку, що пам'ятка є стоянкою неолітичних людей ранньотрипільського часу. Як географ, учений констатував, що поява стоянки відбулася в умовах наближених до пустелі або напівпустелі. На основі отриманих результатів вчений опублікував також такі праці, як “Нововідкриті трипільські стоянки на Кам'яничині”, “Неолітичні відкриття в Кам'янецькій окрузі” [6].

Історії заселення та економіці Кам'яничини В.О.Геринович присвятив працю “Кам'яничина” ч. 2. “Населення й його економічна діяльність”. В цій праці вчений, ґрунтуючись на наявному археологічному матеріалі, історичних документах та антропологічних даних, доводить, що на теренах Кам'яничини людина існувала ще за найдавніших часів. Про значну густоту населення Кам'яничини в палеоліті та неоліті свідчать численні залишки стоянок. Четвертий розділ цієї праці присвячений найважливішим пам'яткам історії, культури та природи регіону. Велику увагу автор приділяє опису оборонних споруд: замків, фортець, троянових валів та пов'язаних з ними історичних подій. Всього вченим було описано понад 60 історико-географічних об'єктів регіону. В.О.Геринович детально розглядає історію та архітектуру Кам'янецької фортеці. Він стверджує, що у XIV столітті фортецю починають укріплювати камінням. У зв'язку з нападами Туреччини інтенсивне укріплення фортеці відбувається й у XVII ст. Вчений характеризує також цікаві з історичного боку місцевості поблизу Кам'янця-Подільського: Смотрич, Жванець, Студениця, Маків та ін. Вони славилися своїми замками, костьолами, палацами та іншими пам'ятками архітектури. Значну увагу вчений приділяв пам'яткам садово-паркового мистецтва, зокрема Маківському та Михайлівському дендрологічним паркам. Внаслідок тривалої історії в Кам'янці розташовано низку інших цінних історико-культурних пам'яток, серед них – Руська та Польська брами, мінарет, домініканський та вірменський костьоли, церкви, мури, башти, замки тощо. У статті детально описано вплив вірменської, польської, єврейської та турецької культур на історичний розвиток та архітектуру міста [3].

На засіданнях географічної секції окружного краєзнавчого комітету з метою популяризації історичного минулого Кам'янця-Подільського В.О.Геринович започаткував цикл лекцій про історію міста. Особливу увагу вчений звернув на пам'ятки історії міста: замки, башти, брами, вулиці, мости, мури та ін.

У журналі “Краєзнавство” друкуються статті В.О.Гериновича, присвячені національним меншинам краю, такі як “Вірмени в Кам’янці” та “Свреї в Кам’янці”, де автор аналізує історію заселення краю та вплив вказаних народів на природне середовище та соціально-економічний розвиток міста.

Краєзнавчий комітет у 1928 році для туристів видав друком дві праці В.О.Гериновича “Екскурсант Кам’янецьчини” та “Порадник екскурсанта Кам’янецьчини”, у яких помістив перелік і короткий опис історико-архітектурних пам’яток міста, інших населених пунктів, подав у стислому вигляді історію Кам’янця-Подільського. Значна увага приділялась пам’ятці фортифікаційного мистецтва – фортеці. Вченим був розроблений екскурсійний маршрут подорожі Кам’янецьчиною з визначенням найбільш важливих місцевостей з погляду історії, природи та культури [4].

У своїх наукових та науково-популярних публікаціях В.О.Геринович постає як палкий оборонець історико-архітектурних пам’яток старовини. Так, у статті “Про консервацію Кам’янецької фортеці” він не тільки вказує на значимість споруди, але і закликає до збереження пам’ятки в незмінному стані, що відбиває нашарування різних епох в розвитку Поділля. Лише при збереженні і відтворенні давньої доби за оригінальним планом, як зазначає В.О.Геринович, фортеця буде мати наукове та науково-навчальне значення для всього загалу. В основу консервації фортеці необхідно покласти її стан на момент завершення будівництва основних фортифікаційних споруд (друга половина XVI – початок XVII ст.). На думку вченого, необхідно зберегти також пізніші нашарування, зокрема, турецьке наприкінці XVIII ст., та російське у XIX столітті. Вплив турецьких військових будівельників полягав у перебудові деяких веж фортеці. Російський вплив пов’язаний з перетворенням фортеці у XIX столітті на в’язницю. Консервація фортеці полягає не лише в її охороні, а й в частковій реставрації її первісного вигляду. Для цього майбутній консерватор фортеці, на думку В.О.Гериновича, повинен на основі опрацювання попередніх описів Кам’янця та його фортеці, зроблених іноземними авторами у 1544, 1671 та 1684 роках, реконструювати її первісний вигляд. У згаданих описах містяться дані про розташування веж, башт, вулиць, мурів, мостів та інших споруд [7].

У журналі “Краєзнавство” у 1930 році була опублікована розвідка В.О.Гериновича “Кам’янець на Поділлі”, в якій автор розглядає історію Кам’янецької фортеці упродовж XIV-XX ст. Автор відзначив особливе географічне положення давнього міста, показав його архітектуру та історію від часу заснування до встановлення радянської влади. Детально описано будову фортеці, зміни її конструкції за часів литовського, польського та турецького панування. Велику увагу у статті приділено опису оборонних споруд Кам’янецької фортеці: башт, мурів, бастіонів, підземних ходів. Оборонна система Кам’янця-Подільського складалася з двох частин: зовнішнього та внутрішнього кілець. Зовнішнє кільце складалося з трьох замків, що були побудовані у найвразливіших для оборони місцях. Із приєднанням Правобережної України до Росії Кам’янецька фортеця втрачає своє стратегічне значення і занепадає [8]. У статті наведено численні фотографії, які дають можливість наочно простежити зміни зовнішнього вигляду фортеці наприкінці XIX - на початку XX ст. Велике значення для збереження фортеці відіграло оголошення її у 1928 році державним історико-культурним заповідником [5].

В.О.Геринович організовував та проводив екскурсії найбільш цікавими в

історичному відношенні об'єктами регіону. У газеті “Червоний кордон” він описує пам'ятки садово-паркового мистецтва Кам'янецьчини, зокрема Маківський та Михайлівський дендрологічні парки. У Маківському парку було акліматизовано такі рідкісні рослини, як бундук канадський, платан північно-американський, каштан кінський та ін. Наприкінці 20-х років ХХ ст. В.О.Геринович провів низку екскурсій Подільськими Товтрами, під час яких ознайомив учнів та студентів з історію цього унікального природного об'єкта. Особливі природні умови Подільських Товтр сприяли будівництву тут панських маєтків, палаців та інших цікавих архітектурних пам'яток.

Вагомий внесок у вивчення історико-культурної спадщини Кам'янецьчини зробив член Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН С.Й.Сіцінський. До історії міста та його пам'яток вчений звертався неодноразово у своїй праці “Новоявленный историк Каменца” (1914), у рукописах “Історичні записки про Кам'янець” (1926-1928) і “Нариси з історії топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць” (1930, видані у 1993), у лекціях і доповідях “Князі Коріятовичі й заснування міста Кам'янця” (1919), “Історична доля м. Кам'янця” (1920), “Архітектурні багатства Кам'янця-Подільського” (1920), “Руська брама, побудована в XVI ст.” (1923), “Кам'янецька ратуша” (1924) та ін. Коротку згадку про замок подав учений в статті, присвяченій відкриттю Кам'янець-Подільського Університету. Він писав, що замок охороняв місто й усі українські землі від ворогів, був „передовою фортецею християнства”, адже тут зустрічались східна і західна культури, православ'я й католицтво [12]. Опис цитаделі, її брам та оборонних мурів зробив дослідник у праці “Кам'янецький Державний Історико-Культурний заповідник. Кам'янецька фортеця” (1929).

С.Й.Сіцінський, як досвідчений дослідник, звернув увагу на те, що документальні пам'ятки замкової архітектури з кінця XVIII ст. поступово руйнуються і їх стає все менше. Тому описав та зафіксував все, що залишилося, у своїй монографії “Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст. Історико-археологічні нариси” (1928, перевидана 1994), для чого використав значні матеріали та численну літературу з історії побудови 14 замків краю. Вчений відмічав, що Україна в давні часи була для Східної та Центральної Європи “затулою від різних степових хижаків, що пересувалися з Азії до Європи” і особливо страждало Поділля, яке „лежало скраю українських земель” [11, с.8].

У праці дослідник синтезував значні матеріали про історико-архітектурні пам'ятки краю і глибоко проаналізував загальну закономірність появи замків, адже подолянам у важких умовах життя, в постійній боротьбі доводилося шукати способів захисту від набігів татар, волохів, турків, від руйнування житла і майна, від неволі і смерті. Автор подав описи замків, звернув увагу на їх топографічне розміщення переважно в місцях давньоруських городищ XI – XIII ст., на залежність їх форми від часу заснування [12].

Досить докладно С.Й.Сіцінський висвітлив історію замків у Барі, Жванці, Зінькові, Меджибожі, Озаринцях, Панівцях, Пиляві, Сатанові та Ярмолинцях і подав історичні нариси про кожне поселення при них. Вмістив численні світлини, старі гравюри та плани, які дають повне уявлення про зовнішній вигляд, архітектуру та розташування замків, подав літературу про них. Одночасно автор відзначив в архітектурі оборонних споруд краю елементи європейського впливу. Це було обумовлено розвитком й застосуванням вогнепальної зброї та появою нових засобів ведення боротьби у Європі в XIV – XVII ст. [11].

С.Й.Сіцінський неодноразово звертався до історії оборонних споруд, подаючи загальний історичний нарис подій, пов'язаних з історією побудови та використання замкових споруд, історії їх власників. Коротку історію Кам'янецького та Ступинецького замків С.Й.Сіцінський подав у праці “Гектор Кам'янецької фортеці” (1934), присвяченій оборонцеві замку Юрію–Михайлу Володийовському, дійсним подіям облоги і захоплення турками міста та його фортеці в 1672 р. Історію давнього подільського містечка Смотрич, яке до кінця XV ст. було адміністративним центром одного із п'яти регіональних центрів Подільського воєводства та його замку, вчений показав у своєму рукописі “Смотрицький замок”. Він детально описав замкові будинки, озброєння замку та продуктові запаси. Подав короткі повідомлення про історію сіл Біла, Личків, Лосківці (тепер Ложківці), Окнина (біля Чорної), Татарський Макарів (тепер Татариски), Трихівці (тепер Стріхівці), Чермна Хуста (тепер Чорна). У Смотричі немає решток замку, писав дослідник, лише в місці злиття річок Смотрич і Яромірки є Замкова гора. До історії містечка звертався С.Й.Сіцінський і в інших працях. Сьогодні праці С.Й.Сіцінського з історії замків-фортець Поділля не перевидані, за винятком невеликих накладів праць “Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст.”, “Гектор Кам'янецької фортеці” і “Смотрицький замок”.

Значною, але, на жаль, також маловідомою працею з історії поселень України є рукопис С.Й.Сіцінського “Хмільницький замок і матеріали по м. Хмільнику”. Над цією історичною розвідкою він працював упродовж 1900–1931 рр. і висвітлив у ній певні аспекти історії виникнення та становлення міста Хмільник, побудови його замку, цієї унікальної пам'ятки архітектури минулого, провів аналіз типу і плану оборонної споруди, форми і характеру архітектурного мистецтва, показав значення фортифікаційних споруд, що свідчили про складну і бурхливу історію краю й вражали сучасників військово-інженерними та високими архітектурно-художніми даними. Підґрунтям для написання ученим цієї праці було глибоке вивчення минулого замку й містечка за архівними пам'ятками та історичними матеріалами, знання та велика повага до традицій народу [12].

Вагомий внесок у дослідження історико-культурної спадщини регіону зробив член Могилів-Подільського окружного краєзнавчого товариства О.О.Кривицький. Він дуже любив екскурсійні мандрівки з учнями навколишніми селами. Під час цих походів учитель і діти вивчали геологію, археологію, етнографію і фольклор рідного краю. З 1919 року О.О.Кривицький почав систематично проводити археологічні дослідження. Упродовж кількох років він зібрав добірну археологічну колекцію, яку через професора Д.М.Щербаківського передав до Всеукраїнського історичного музею Т.Г.Шевченка. На сторінках періодичної преси О.О.Кривицький публікував цікаві нариси про с.Озаринці, його замок, палаци, церкву, косяк тощо [10].

Вивченням історико-культурних об'єктів південно-східного Поділля займався член Тульчинського окружного краєзнавчого товариства К.Н.Соколов. У “Віснику Тульчинського окрвиконкому” він описує історико-культурні об'єкти і пов'язані з ними історичні події упродовж кількох останніх століть. Особливу увагу К.Н.Соколов приділив опису бєлігеративних комплексів – замків, фортець, валів, а також трипільського поселення в с. Стіна Томашпільського району.

В складі Кабінету виучування Поділля дослідженням історико-географічних об'єктів, пам'яток історії та культури Вінниччини займалися В.Д.Отамановський, М.І.Білінський, С.С.Смеречинський, О.К.Біруля та ін. У “Робітничий

газеті” (1929) була опублікована розвідка В.Д.Отамановського “Перспективи розвитку рибного господарства Вінницької округи”, в якій значна увага приділена історії розвитку ставкового господарства регіону. Вчений стверджує, що перші ставки почали створювати ще у XIV-XV століттях. Вони використовувались з метою оборони замків і фортець, отримання енергії, але в більшій мірі для риборозведення і приносили своїм господарям значний прибуток. У збірнику “Вінниця, її околиці та Вінницька округа” (1926) В.Д.Отамановський опублікував нарис “Минуле м. Вінниці”, в якому зробив опис історико-культурних об’єктів міста: будинку Мурів (1610), костюлу капуцинів (1745), побудованої в західноєвропейському стилі церкви на Старому місці (1746), Домініканського монастиря (1779) та ін. [9].

Дослідженням історії “Мурів” займався член Кабінету виучування Поділля С.С.Смеречинський. У місцевій газеті “Червоний край” була опублікована стаття дослідника “Вінницькі мури”, в якій він розглядає історію цієї видатної пам’ятки від часу її створення (1610) до 20-х років XX ст. Побудовані “Мури” були, за даними автора, на кошти польського старости В.А.Калиновського у 1610 році єзуїтами. Упродовж XVII-XVIII століть будинок “Мурів” був чи не єдиним притулком цивільного населення та військових частин від татарських набігів. У 1774 році відбулася конфіскація польським урядом єзуїтських маєтків і у 1776 році будинок “Мурів” було передано польському міністерству народної освіти. З цього часу у будинку “Мурів” розташовувались навчальні заклади: реальна школа, чоловіча та жіноча гімназії тощо. Наприкінці XIX ст. будинок “Мурів” зазнав значного занепаду, його відбудова розпочалася лише на початку XX століття. У 1907 році у зв’язку з переведенням до “Мурів” чоловічої гімназії було відбудовано центральний корпус будівлі, а у 1908 році також північну частину. На початку 20-х років XX ст. у будинку “Мурів” були розташовані губернське архівне управління та Вінницька філія Всенародної бібліотеки України при ВУАН. Губвиконком Поділля у 1923 році вніс “Вінницькі Мури” у перелік споруд, які підлягають охороні.

У 1926 році виходить розвідка М.І.Білінського “Вінницький замок”, в якій автор на основі вивчення описів Вінниці XIV-XVIII ст. розглядає оборонні споруди міста і пов’язані з ними історичні події. Особливу увагу дослідник присвятив опису старого замку, що розташовувався на Старому місці над Бугом. Цей замок був збудований в 50-х - 70-х роках XIV ст. для захисту населення міста від татарських набігів. Упродовж XIV- XVI століть замок кілька разів спалювався татарами і згодом відновлювався. Замок був міцної конструкції і добре витримував удари гарматних ядер. За даними автора, укріплення замку складалися з двох дерев’яних стін, між якими було насипано щільний шар ґрунту. Над верхніми стінами було розташовано 5 веж та одну башту над брамою, в яких знаходились стрільниці. Під брамою знаходився в’їзд до замку. Замок був оточений частоколом, а навколо міста був збудований земляний вал. Автор на основі історичних джерел описує розташування додаткових споруд у замку, його озброєння, особливості архітектури. У 1580 році замок був остаточно зруйнований татарами і після цього не відновлювався. М.І.Білінський зазначає, що цей замок являє собою типове укріплення тієї доби з дерева та ґрунту і з його руїнацією закінчуються середньовічна історія міста Вінниці. Новий замок був збудований старостою Богушем Корецьким у 1571 році на острові Кемпа, але незабаром він був також спалений. Відновлено замок старостою Вінницьким і

Брацлавським Валентином Калиновським наприкінці XVI ст. Архітектура нового замку значно відрізнялася від попереднього, зокрема він не мав дерев'яних будівель і його оборонні споруди склалися із земляних укріплень і річки. На основі вивчення описів Поділля автор прийшов до висновку, що упродовж XVIII ст. у замку розміщувався міський архів. Замок на острові Кемпа існував до кінця XVIII ст. В планах міста на початку XIX ст. ще зазначаються рештки земляних укріплень, але в середині XIX ст. зникають останні сліди замку на острові [2].

У 1930 році виходить праця О.К.Бирулі “Архітектурна історія Вінниці”, в якій автор виділяє чотири періоди в розвитку будівництва міста: феодальна доба, доба торгівельного капіталізму, доба промислового та фінансового капіталізму та радянська доба. Окремий розділ присвячений опису архітектури та планування єврейської частини міста – Срусалімки. Розглядаючи будівництво та архітектуру феодальної доби, автор детально описує оборонні споруди міста. Доба торгівельного капіталізму пов'язана з переходом Поділля під владу Польщі. В цей час місто поширюється на правий берег Південного Бугу. У цьому розділі автор описує пам'ятки сакрального мистецтва: православні монастирі (Вінницький жіночий та Вознесенський чоловічий), Миколаївську церкву, “Мури”, Домініканський монастир, Капуцинський кляштор, костьол, а також приватні та громадські будинки. У праці детально описано історію “Вінницьких мурів”, які були побудовані єзуїтами у 1610 році. Будівля мала вигляд фортеці, в ній знаходило притулок населення міста під час татарських набігів. У 1774 році польський уряд конфіскував все майно єзуїтів. У XIX ст. будинок “Мурів” занепадає, стіни його руйнувалися, споруди була джерелом холерних епідемій, Відновлення “Мурів” розпочалося лише на початку XX ст. В цей час тут розміщується губернське архівне управління та Вінницька філія всенародної бібліотеки України при ВУАН. Значний інтерес викликає також опис Миколаївської церкви, побудованої в західноєвропейському стилі у 1926 році. Церква мала дерев'яні стіни, башти, дзвіницю і виконувала також функцію укріпленого пункту. Підсумовуючі цей період О.К.Бируля стверджує, що польський торгівельний капітал будував міцні муровані споруди (“Мури”, Капуцинський кляштор та ін.), які збереглися до наших часів. Дрібне міщанство, козацтво та заможне селянство, яку протистояло польському торгівельному капіталу, будувало переважно дерев'яні споруди (православні монастирі, церкви тощо), які не відзначалися довговічністю. З переходом Поділля під владу Росії наприкінці XVIII ст. відбувається занепад будівництва у місті. В цей період Вінниця була виключно торговельним містом, з відсутністю промислових підприємств. Наступний розділ присвячений архітектурі доби фінансового та промислового капіталізму. Автор приходить до висновку, що в цей період значно зростає кількість будинків при одночасному зменшенні їх величини. О.К.Бируля детально описує особливості планування, архітектури, стилю приватних будинків “міщанського типу” цього періоду. Будували їх переважно дрібні крамарі, службовці, ремісники, а для виконання будівельних робіт запрошували провінційних мулярів. Особливістю архітектури цього періоду є те, що відстань між будинками була дуже малою, фасад їх виходив безпосередньо на вулицю. Автор називає такий стиль будівництва “дрібноміщанським”. Для будівництва починає використовуватись цегла, у зв'язку з цим у місті будується низка цегельних підприємств. Використовується також деревина, що призводить до значного вирубування навколишніх лісів. У зв'язку з тим, що наприкінці XIX – на

початку XX ст. у Вінниці з'являється чимало відставних військових, урядовців та поміщиків починає зароджуватись новий стиль у будівництві – “дрібно-буржуазний”. Він проявляється будівництвом великих індивідуальних будинків-“особняків”, навколо яких насаджувались сади. Поступово центр міста забудовується такими “особняками”, а невеликі будинки “міщанського” типу витісняються на околиці міста. Проекти будинків в цей час розглядає та затверджує міський архітектор. Для зовнішнього оздоблення будинків продовжують використовувати старі стилі – бароко, ренесанс, неокласицизм. Період 1905-1914 рр. характеризується небувалими масштаби забудови м. Вінниці. Деякі поміщики не сприйняли нового стилю, а створили свій – “декадентський”. Після 1914 року XX ст. у Вінниці з'являється західноєвропейський стиль – “модерн”, значно менше при будівництві використовуються стилі бароко, ренесансу та неокласицизму. Автор також детально описує архітектурні особливості готелів, церков, навчальних закладів, театру, пошти, промислових підприємств, адміністративних будівель. О.К.Бируля підкреслює, що для доби фінансового та промислового капіталізму характерна хаотична забудова міста та використання змішаних (еклектичних) стилів. У наступному розділі “Радянська доба та соціалістичне будівництво” автор розглядає особливості забудови міста у повоєнний період. Упродовж 1924-1927 років у зв'язку з житловою кризою населенню було роздано значну кількість земельних ділянок в центральній частині міста. Це призвело до зростання кількості індивідуальних дрібних будинків “міщанського” типу, що нагадує другу половину XIX століття і є, на думку автора, кроком назад. О.К.Бируля стверджує, що майбутнє за багатоквартирними колективними будинками з новою архітектурою і плануванням. Треба повністю відмовитись від оздоблення фасадів будинків, удосконалити внутрішнє планування будівель. Під забудову треба віддати такі райони міста, як Садки, Слов'янку, Замостя. У розділі “Срусалімка” автор описує район міста на правому березі Південного Бугу, в якому у XVII –XIX ст. було зосереджено єврейське населення Вінниці. Для цієї частини міста була характерна значна щільність населення за хаотичність забудови. Наприкінці XVIII ст. площа “Срусалімки” становила 10-11 га. Будинки будувались переважно з деревини, а дах із соломи. Лише з другої половини XIX ст. для будівництва стін будинків починає використовуватись цегла, а для спорудження даху – залізо. Відстань між окремими будинками була дуже мала, планування забудови не передбачало наявності вулиць чи площ всередині кварталу [1].

У 1929 році у “Робітничій газеті” була опублікована стаття О.К.Бирулі “Сучасна архітектура та будівництво м. Вінниці”, в якій автор розглянув сучасний стан забудови міста та перспективи на майбутнє. Вчений стверджує, що доба дрібних індивідуальних будинків “міщанського” типу минула. В майбутньому у м. Вінниці необхідно будувати лише великі багатоквартирні (колективні) будинки. Сучасній архітектурі радянської доби наприкінці 20-х років XX ст. відповідають, за даними автора, лише поодинокі будинки, зокрема суперфосфатного заводу та беконної фабрики.

Вивченням рослинності парків та садів краю займався член Кабінету виучування Поділля М.П.Білозір. У 1929 році Кабінет виучування Поділля планував видати його монографію “Флора Надбужжя”. В монографії зроблено опис 1300 видів диких та культурних рослин Середнього Побужжя, детально розглянуто господарське значення багатьох подільських рослин. Особливу увагу

автор присвятив акліматизованим упродовж XVIII-XIX ст. рослинам Побужжя, яких багато зустрічається в колишніх поміщицьких садах, парках та лісонасадженнях. Дослідженням пам'яток садово-паркового мистецтва займався також член Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН А.С.Волощук, який на засіданнях товариства знайомив громадськість з результатами власних досліджень видового складу флори парків Кам'яниччини.

Однією з причин занепаду історико-краєзнавчих досліджень в 30-х роках XX століття був курс радянського керівництва на “виробниче краєзнавство”, вивчення продуктивних сил та господарства країни, який ослабив можливості, соціальну базу й інтерес дослідників історико-культурної спадщини. Дослідження історії, культури та мистецтва вважалися пережитком минулого і поступово витіснялися “виробничими” питаннями. Навіть відомий історик, археолог і пам'яткоохоронець С.Й.Сіцинський закликав займатися кролівництвом.

Висновки. Незважаючи на короткий період діяльності краєзнавчі товариства відіграли вагомий роль у дослідженні історико-культурної спадщини регіону. Активну діяльність з вивчення історико-географічних об'єктів проводили такі подільські вчені, як В.О.Геринович, В.Д.Отамановський, М.І.Білінський, О.К.Бируля, С.Й.Сіцинський. Ними було досліджено чимало пам'яток історії та культури регіону: замків, фортець, церков, монастирів, палаців, садиб, парків, садів, містечок, оборонних споруд тощо. Наукові праці краєзнавчих товариств, присвячені вивченню історико-культурної спадщини краю, не втратили свого наукового та пізнавального значення і тепер. На початку 30-х років XX ст. у зв'язку з початком політичних репресій відбувається занепад досліджень історико-культурної спадщини. Значна частина вчених краєзнавчих осередків Поділля стала жертвою сталінських репресій.

1. Бируля О. Архітектурна історія Вінниці / Олександр Бируля. – Вінниця: Державна друкарня ім. Леніна, 1930. – 68 с.
2. Білінський М.І. Вінницький замок: Історичний нарис з доби 1838-1927 років / М.І.Білінський. – Вінниця: Віндсдрук ім. Леніна, 1927. – 28 с.
3. Геринович В. Кам'яниччина. Частина друга. Населення та його економічна діяльність / Володимир Геринович. – Кам'янець-Подільський: Б.в., 1927. – 168 с.
4. Геринович В. Екскурсант Кам'яниччини / Володимир Геринович. – Кам'янець-Подільський: Кам'яничка друкарня ім. Леніна, 1928. – 74 с.
5. Геринович В.О. Кам'яничку фортецю оголошено історико-культурним заповідником / В.О.Геринович // Червоний кордон. – 1928. – № 95. – 16 серпня. – С. 5.
6. Геринович В.О. Сліди старовинної людини на Кам'яниччині / В.О.Геринович // Червоний кордон. – 1929. – № 78. – 9 липня. – С. 4.
7. Геринович В.О. Про консервацію Кам'яничкої фортеці / В.О.Геринович // Червоний кордон. – 1930. – № 18. – 15 лютого. – С. 6.
8. Геринович В. Кам'янич на Поділлі / В.Геринович // Краєзнавство. – 1930. – № 1-5. – С. 8-29.
9. Отамановський В.Д. Вінниця, її околиці та Вінницька округа: Провідник екскурсанта, приїжджого та краєзнавця. – Ч. 1. Культура та природа / В.Д. Отамановський. – Вінниця, 1927. – С. 11-17.
10. Рябий М.В. О.О.Кривичський / М.В.Рябий // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 2. – с. 85-86.
11. Сіцинський С. Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст. (Історико-археологічні нариси) / С.Сіцинський. - К., 1928. – 100 с.
12. Трємбичський А.М. Наукова та громадська діяльність Свфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті роки XIX – 30-ті роки XX ст.): Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. / А.М.Трємбичський – Кам'янич-Подільський, 2005. – 284 с.